

UDC 811.162.1'373.7

Pietruszka Ludmiła

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia Iwana Franki w Drohobyczu

OBRAZ ZWIERZĄT NA MATERIALE FRAZEOLOGII ANIMALISTYCZNEJ WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA POLSKIEGO

Adnotacja. W niniejszym badaniu podjęto próbę rekonstrukcji językowego obrazu świata przez pryzmat jednostek frazeologicznych z komponentem animalistycznym. Obraz zwierząt najbardziej przejawia się we frazeologii, która jest jednym ze składników językowego obrazu świata oraz zasobem słownictwa oceniającego i charakteryzującego człowieka. Analizie semantycznej poddano najczęściej używane stale połączenia wyrazowe, których komponentem konstytutywnym jest nazwa zwierzęcia. Określono status frazeologizmów animalistycznych we współczesnym języku polskim. Ustalono, że mają one charakter antropocentryczny, wyróżniają się emocjonalno-wartościującym zabarwieniem, ujawniają przeważnie negatywne konotacje oraz wpisują się w kontekst relacji językowo-kulturowych. Materiał został wyekscerpowany ze słowników frazeologicznych oraz słowników ogólnych języka polskiego.

Słowa kluczowe: językowy obraz świata, frazeologia, frazeologizm, antropocentryzm, zwierzęta, komponent animalistyczny.

Петрушка Л.А.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОБРАЗ ТВАРИН НА МАТЕРІАЛІ АНІМАЛІСТИЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У дослідженні зроблено спробу реконструкції мовної картини світу через призму фразеологічних одиниць, що містять у своєму складі анімалістичний компонент. Образ тварин більш за все проявляється у фразеології, яка є складовою мовної картини світу та одним із образних засобів для оцінки та характеристики людини. Проаналізовано семантику найуживаніших стійких словосполучень, конститутивним компонентом яких є назва тварини. Визначено статус анімалістичних фразеологізмів у сучасній польській мові. З'ясовано, що вони мають яскраво виражений антропоцентричний характер, вирізняються емоційно-оцінним забарвленням, проявляють переважно негативні конотації та вписуються в мовно-культурний контекст. Матеріалом слугували дані фразеологічних та тлумачних словників польської мови.

Ключові слова: мовна картина світу, фразеологія, фразеологізм, антропоцентризм, тварини, анімалістичний компонент.

Petrushka Liudmyla

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

IMAGE OF ANIMALS BASED ON THE MATERIAL OF ANIMALISTIC PHRASEOLOGY OF MODERN POLISH LANGUAGE

Summary. An attempt of reconstruction of the linguistic picture of the world through the prism of phraseological units containing animalistic component in its structure has been done in this study. It has been analyzed the semantics of the most commonly used sustainable phrases, the constitutive component of which is the name of the animal. The role of animals in the perception by a person of the outside world is incredibly large, and therefore, it is obvious that the interpretation of reality often occurs through linguistic means, one of which is the phraseological units with the concept of "animal", which reflects the associative connection between man and animal. In the Polish language, animalistic idiomatic expressions constitute a significant group by which a person interprets and perceives the surrounding world, own positive and negative emotions, behavior, character traits. In the evaluation by the person of the animal, not only the features of the use of linguistic elements, but also the national-cultural specificity of the worldview and world perceptions are evinced. The status of animalistic idiomatic expressions in the modern Polish language, which is one of the components of Polish phraseology and linguistic means characterizing a person, its external and internal world, has been determined. It has been found out that animalistic phraseology has a pronounced anthropocentric nature, is distinguished by emotional and evaluative colouring, evinces mostly negative connotations and fits into the linguistic and cultural context. Data of phraseological and explanatory dictionaries of the Polish language served as the source.

Keywords: linguistic picture of the world, phraseology, idiomatic expression, anthropocentrism, animals, animalistic component.

Uwagi wstępne. Polszczyzna, jak i wiele innych języków narodowych, ma w swoim zasobie słownym jednostki, które są emocjonalnie nacechowane, sprzyjają zwięzłości, barwności oraz obrazowości mowy. Są to «utarte w danym języku połączenia wyrazowe używane na tej samej zasadzie, co pojedynczy wyraz, a więc odtwarzane z pamięci, nie zaś tworzone za każdym razem na

nowo (...). Połączenia wyrazowe zawierające trafną charakterystykę przedmiotów i zjawisk upowszechniają się w języku, stając się frazeologizmami» [10, s. 94]. Warto nadmienić, że wśród polskich frazeologizmów jedno z czołowych miejsc zajmują związki wyrazowe, których członem źródłowym jest nazwa zwierzęcia. Obraz zwierząt najbardziej przejawia się we frazeologii, która jest jednym ze

składników językowego obrazu świata. Otóż «na językowy, tj. widziany przez pryzmat języka obraz świata składa się siatka kategorii gramatycznych i semantycznych, za której pomocą użytkownicy języka interpretują rzeczywistość, jak konkretne charakterystyki przedmiotów, w których utrwalone wyobrażenia łączą się z ocenami i wzorami zachowań. Analiza danych językowych pozwala zrekonstruować te wyobrażenia, ustalić w jaki sposób współczesny Polak interpretuje rzeczywistość, jakie cechy rzeczy i osób zauważa, uwydatnia, stawia przed innymi, jakie miejsce wyznacza człowiekowi» [1, s. 374]. Najogólniej mówiąc, w językowym obrazie świata frazeologizmy są jednym ze sposobów przekazywania treści językowo-kulturowych, natomiast frazeologizmy o konotacjach zwierzęcych stają się stereotypami zachowania człowieka oraz oznaką wartościowania.

Stan badań. Zagadnienie polskiej frazeologii animalistycznej było przedmiotem badania J. Anusiewicz, A. Nowakowskiej, K. Mosiołek-Kłosińskiej, J. Skawińskiego, A. Pajdzińskiej, J. Szerszunowicz i wielu innych językoznawców. W pracach naukowych związki frazeologiczne o tematyce animalistycznej były rozpatrywane ze względu na właściwości funkcjonalno-semantyczne, w aspekcie porównawczym, pod kątem językowo-kulturowego opisywania zwierząt etc. Temat językowego obrazu świata został podjęty między innymi w pracach J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego.

Wydzielić należy zagadnienie językowo-kulturowego zobrazowania zwierząt na tle frazeologii animalistycznej.

Celem niniejszej pracy jest próba rekonstrukcji językowego obrazu zwierząt przez pryzmat zasobów frazeologicznych, a mianowicie poddanie analizie semantyczno-kulturowej związków frazeologicznych z komponentem animalistycznym.

Przedmiotem analizy są najczęściej używane we współczesnym języku polskim frazeologizmy animalistyczne.

Analizowany materiał został wyekscerpowany w zdecydowanej większości ze słowników frazeologicznych oraz słowników ogólnych współczesnego języka polskiego.

Część główna. Na wstępie należy zauważyć, że «obraz świata zawarty w języku ogólnym, zwany niekiedy obrazem naiwnym bądź potocznym, uwzględnia zarówno obiektywnie dane cechy rzeczywistości, jak kulturowe uwarunkowania rządzące myśleniem i ocenami człowieka» [12, s. 339]. Ogólnie rzecz biorąc możemy powiedzieć, że obraz świata zawarty we frazeologizmach jest «naiwny», ponieważ interpretuje rzeczywistość na poziomie świadomości potocznej. W tym miejscu musimy zwrócić uwagę na różnice, które zachodzą pomiędzy językiem ogólnym a nauką. Językowy obraz świata wyklucza człowieka ze zwierzęcego świata, tzn. człowiek wręcz przeciwstawia się zwierzęciu: człowiek-centrum, człowiek-lepszy, zaś według naukowego obrazu świata człowiek jest nieodłączną częścią świata istot żywych. Wyżej powiedziane jest ewidentnym przykładem tego, iż «opozycja ludzie – zwierzęta jest silnie naakksjologizowana. Antropocentryzm użytkowników sprawia, że siebie uznają za istoty najważniejsze, zajmujące centralne miejsce w świecie i przypisują sobie to, co dobre, natomiast zwierzętom – de facto do ludzi najbardziej

podobnym – to, co złe, w celu lepszego odróżnienia się, wydzielenia, wyodrębnienia» [7, s. 139]. Otóż «obrazy świata tworzone przez język nauki i język ogólny są w tym wypadku zbudowane odmiennie. Obraz naukowy kształtowany jest przede wszystkim przez odniesienie do rzeczywistości, a bynajmniej dąży do możliwie wiernego jej odtworzenia» [12, s. 339]. Widzimy zatem, że «naukowe poznanie świata i pochodny od niego naukowy obraz świata są zasadniczo wspólne ludziom mówiącym różnymi językami, z kolei potoczny obraz świata jest utrwalony i odtwarzany poprzez język ogólny i dlatego każdy język narodowy ma sobie tylko właściwy obraz świata» [12, s. 339].

Jednym z wyznaczników językowego obrazu świata są związki frazeologiczne. Wiele ciekawych spostrzeżeń w tej kwestii dostarczają frazeologizmy, których członem konstytutywnym jest nazwa zwierzęcia. Są to frazeologizmy animalistyczne («animalistyczny» – według słownika – to dotyczący zwierząt, o tematyce zwierzęcej [5, s. 34]), które stanowią nie tylko znaczną część zasobu frazeologicznego polszczyzny, ale są też jedną z najciekawszych grup, zajmujących osobliwe miejsce w językowo-kulturowym obrazie świata, ponieważ «stereotypy zwierząt (...) należą do najstarszych i mają szczególne znaczenie kulturowe. Wiąże się to z wielowiekową tradycją mówienia o sprawach ludzkich pod maską postaci zwierzęcych (...)» [1, s. 376].

Warto odnotować, iż «inaczej niż we współczesnej nauce, w językowym obrazie świata granica między kategoriami ludzi i zwierząt jest ostra, wyraźna» [7, s. 137]. W języku ogólnym za zwierzę jest uważane każde żywe stworzenie, z wyjątkiem człowieka, zaś «w naukowym zoologicznym obrazie świata człowiek jest jednym ze składników świata istot żywych. Poprzez kolejne piętra taksonomii zoologicznej można przejść od nazwy człowiek do nazwy zwierzę. Człowiek jest wprawdzie w tym świecie istotą najbardziej rozwiniętą, mającą cechy nieosiągalne dla innych istot, niemniej do tego świata należy. Język ogólny sytuuje człowieka inaczej: wyraźnie przeciwstawia go światu zwierząt, wyłącza z niego. Kryteria tego wyłączenia są bardzo znamienne, zaczyna . in. obowiązywać kulturowe kryterium dobra i zła: *bądź człowiekiem, a nie zwierzęciem, nie zachowuj się jak zwierzę*. Człowiek wyodrębnia się ze świata zwierząt, tworzy świat własny, lepszy, lepiej zorganizowany» [12, s. 338–339].

W niniejszym artykule zostały poddane analizie jednostki frazeologiczne z komponentem animalistycznym zawierające nazwy takich zwierząt, jak: zwierzęta domowe (kot, pies), zwierzęta hodowlane (koń, krowa, byk, owca, baran, świnia), zwierzęta dzikie (lis, wilk, zając, niedźwiedź, bóbr, suseł, mysz, kret, ślimak, wąż), zwierzęta egzotyczne (słoń, lew, krokodyl, żółw, małpa, struś), ptactwo domowe (gęś, kaczka, kura), ptaki dzikie (wrona, kruk, sroka, sokół, orzeł, wróbel, kukułka, sowa, sójka, kania), ryby (piskorz, okoń), owady (mucha, bąk, pszczoła, osa, mrówka).

Na wybranych jako przykłady frazeologizmach zilustrowano, w jaki sposób użytkownicy języka polskiego interpretują świat zwierząt oraz jakie wartościowanie owe połączenia zawierają. Na wstępie warto zaakcentować, że «często jednak zwierzętom przypisywane są charakterystyki, których – zgodnie z wyobrażeniami utrwalonymi w językowym

obrazie świata – mieć nie mogą. Określony temperament, uczucia wyższe, myślenie, moralność właściwe są jedynie ludziom. To ich, a nie zwierzęta, charakteryzuje pewien zespół stałych cech psychicznych, wpływających na życie emocjonalne i reakcje spowodowane przez bodźce zewnętrzne. W polszczyźnie utrwalone jest przekonanie, że tylko ludzie postępują zgodnie lub niezgodnie z zasadami moralnymi, zachowują się w sposób świadomy i docelowy» [7, s. 143].

Ludzie, patrząc na zwierzęta i obserwując ich zachowanie, starali się przenieść cechy zwierzęcia na człowieka. Wśród zwierząt domowych w językowym obrazie świata ważne miejsce zajmuje kot. Wyraz «domowe» jak najbardziej do niego pasuje, bowiem kot jest raczej przywiązany do domu i miejsca, a nie do człowieka, ma niezależny charakter (*kot zawsze chodzi swoimi ścieżkami*), może podrapać gospodarza (*kocie pazurki*), trudno go do czegoś zmusić (*popędzić komuś kota*). Kot to zwierzę zwinne (*kot zawsze spada na cztery łapy; podkradać się jak kot*), małe (*tylko co kot napłakał*), ze świecącymi się oczami (*oczy się komuś świecą jak u kota*), lubi szybko i bardzo często bez celu biegać (*biegać, latać jak kot z pęcherzem*). Najczęściej spotykanymi frazeologizmami są te, które kojarzą się z kłótnią, niezgodą (*drzeć z kimś koty*), przebiegłością, fałszem (*wykręcić kota ogonem; kupować kota w worku*), zwierchnością (*bawić się jak kot z myszką*) itd. Jeśli ktoś jest niezrównoważony psychicznie, to mówi się, że *dostaje, ma kota*, a jeżeli się czymś bardzo interesuje – *ma kota na jakimś punkcie*. Człowiek, który jest fałszywy, nieprzewidywalny stereotypowo jest porównywany do kota, co jest ujęte we frazeologizmie *fałszywy jak kot*.

Najbardziej bliskim człowiekowi udomowionym zwierzęciem jest pies, zadaniem którego jest pilnowanie domu. Jeśli kot jest przywiązany do domu, to pies do człowieka, okazuje mu wierność (*wierny jak pies*). Jest to jedna z nielicznych cech pozytywnych przypisywanych temu zwierzęciu. Pies mieszka w budzie, dlatego dużo połączeń wyrazowych jest związanych z tym miejscem: *psu na budę* tzn. na nic, *psia pogoda; pogoda pod psem* tj. kiepska pogoda. Psa nie zawsze dobrze traktowano: często był głodny (*być głodnym jak pies; należy się coś komuś jak psu zupa*), zmarznięty (*zmarznąć jak pies*), bity (*czuć się jak zbity pies*) i poniewierany (*ktoś czuje się jak pod psem, traktować kogoś jak psa*). Od niełatwego życia pies był zaniedbany (*jak psu z gardła wyjęty*), biedny (*zejść na psy*), znieważany (*pies z kulawą nogą*), szkalowany (*psy na kimś wieszać*). Człowiek zły często jest porównywany do psa: *zły jak pies*.

Należy też zauważyć, że pies i kot nie lubią się, żyją w niezgodzie, potwierdzeniem czego jest frazeologizm *żyć z kimś jak pies z kotem*, a w językowej ekspresji zawierają wartościowanie negatywne.

Stereotypy zwierząt hodowlanych należą do najstarszych, chociaż pod względem częstotliwości użycia, jak wydaje się, są grupą, która ustępuje obrazowi psa i kota. Ze zwierząt hodowlanych koń ma dość utrwalonego obraz. Jest postrzegany jako zwierzę duże, silne, zdrowe, szybkie, co jest ekspozowane takimi frazeologizmami, jak: *mieć końskie zdrowie* i *co koń wyskoczy*, oprócz tego jest cechowany jako zwierzę dobre, wierne (*można z kimś konie kraść*), naiwne (*robić kogoś w konia*), z wygórowanymi ambicjami (*wsiąść na swego konika; koń by*

się uśmieł), ale też nie ma lotnego umysłu (*końskie okulary*). Ponieważ koń długo żyje, to w języku utrwaliło się takie połączenie, jak: *znać się jak tyse konie*, tzn. znać się bardzo dobrze, zaś o dorastającym chłopcu lub mężczyźnie mówi się, że to *stary koń*. Koń duże zwierzę i sporo je, stąd zapewne powstały frazeologizmy *końska dawka* i *zejść konia z kopytami*. Warto zauważyć, że obraz konia budzi skojarzenia przede wszystkim z takimi cechami, jak: siła, zdrowie, pracowitość, wierność.

Na przeciwwagę koniowi wół jest zwierzęciem tępy (patrzeć jak wół na malowane wrota), ale też bardzo pracowitym (*harować, orać, pracować jak wół*), toteż ma raczej nacechowanie pozytywne. Innych zwierząt gospodarczych (krowę, cielę, byka) człowiek postrzegał w sposób następujący: krowa jest zwierzęciem dużym, dającym mleko, a zatem przynoszącym zysk (*dojna krowa, święta krowa*); byk – głupi (*palnąć, strzelić byka*), rogaty i niebezpieczny (*chwycić, łapać, złapać, wziąć byka za rogi*), często ponosi porażkę (*leżeć martwym bykiem*), zły (*podziałać na kogoś jak płachta na byka*).

Swinia, jako zwierzę chlewne, w językowym obrazie świata jest kojarzona przede wszystkim z brudem (*brudny jak swinia*), niemoralnością (*podłóżyć komuś swinię*), jest też stereotypem pijaństwa (*pijany jak swinia*).

Owca jest uosobieniem niewinności, bezbronności, bezmyślności (*chodzić jak błędna owca; zbłąkana owieczka*), głupoty, nieodpowiedzialności (*czarna, parszywa owca*); samiec owcy – baran jest uparty i głupi (*głupi, uparty jak baran*).

Przedstawiony wyżej obraz zwierząt domowych, utrwalonego we frazeologii animalistycznej, potwierdza antropocentryczny punkt widzenia: człowiek jest lepszy i ważniejszy. Jest to motywowane tym, że zwierzęta były blisko człowieka, pomagały w pracach polowych, dostarczały pożywienia, a zarazem całkowicie od niego zależały. Pozytywne nacechowanie wśród wymienionych zwierząt domowych przeważnie przypisuje się koniowi, wołowi, niekiedy psu.

Zwierzęta dzikie nie były na co dzień obok człowieka, dlatego reprezentują się o wiele skromniej niż zwierzęta domowe. Wśród frazeologizmów, które w swoim składzie mają nazwy zwierząt dzikich, najczęściej spotykany jest obraz wilka i niedźwiedzia, następnie lisa, zająca, myszy.

Zanalizowany materiał dowodzi, że we frazeologii wilk jest kojarzony z głodem (*głodny jak wilk*) oraz dobrym apetytem (*wilczy apetyt*). Wilk jest drapieżny, niebezpieczny dla człowieka, dziki, co znalazło odzwierciedlenie w takich połączeniach, jak: *patrzeć na kogoś wilkiem* (odnosić się do kogoś nieufnie, wrogo), *wilk w owczej skórze* (ktoś, kto udaje łagodnego, ukrywając swoje złe zamiary), *wilczy bilet* (zakaz wstępu gdzieś po uprzednim usunięciu kogoś skądś).

Niedźwiedź natomiast jest postrzegany jako zwierzę duże (*duży jak niedźwiedź*), grube i niezgrabne (*gruby jak niedźwiedź; porusza się jak niedźwiedź*). Na niedźwiedzia często polowano (*dzielić skórę na niedźwiedziu*, co znaczy przedwcześnie rachować na niepewne zyski), ludzie bali się go i obawiali (*niedźwiedzia przysługa*, tzn. przysługa przynosząca szkodę temu, komu chciano się przysłużyć).

Zając, jako najpospolitsze dzikie zwierzę, jest strachliwe i tchórzliwe: *zające serce; siedzieć jak zając pod miedzą*. Zwierzę szybko biega, chwiejąc

się w różne strony (*złapać zająca* – upaść). Lis – drapieżny i chytry (*chytry jak lis*), fałszywy (*farbowany lis*), sprytny i podstępny (*szczwany lis*). Mysz we frazeologizmach pojawia się częściej niż zając i lis. Jest mała (*mysz się nie prześliznie, przeciśnie, przemknie*), uboga (*biedny jak mysz kościelna*) i ostrożna (*siedzieć (cicho) jak mysz pod miotłą*). W słownikach odnotowano również m. in. takie frazeologizmy, jak: *spocić się jak (ruda) mysz* (bardzo się spocić) i *trącić myszką* (być przestarzałym, niemodnym, staroświeckim), motywacja których jest, jak się wydaje, dość zatarta.

W językowym obrazie świata znalazły swoje miejsce również: bóbr (*plakać jak bóbr* – płakać rzewnie), suseł (*spać jak suseł* – spać bardzo twar- do, mocno), tchórz (*ktos podszyty tchórzem* – ktoś bardzo bojaźliwy, lękliwy), kret (*krecia robota* – działanie skryte, podstępne, destrukcyjne), jeź (*włosy na jeża* – włosy krótko przycięte, sterczące do góry), wąż (*mieć węża w kieszeni* – być skąpym), ślimak (*ślimaczce tempo* – chód, krok, tempo bardzo powolne) i inne.

Przyjrzyjmy się następnej grupie frazeologizmów prezentującej nazwy zwierząt egzotycznych. Ważne miejsce w tej hierarchii posiada lew, który jest przede wszystkim symbolem odwagi (*lwie serce; odważny jak lew; lew się w kimś budzi; wlaźci jak lwu w paszczę*), siły (*silny jak lew*), waleczności (*walczyć jak lew*). Dzięki sile i odwadze jest uważany za króla dzikich zwierząt, jemu należy się pierwszeństwo, stąd powstały połączenia *lwia część* (znacznie większa część) i *lwi pazur* (w trudnej sytuacji pokazać się od dobrej strony, jak również wielki talent dający się dostrzec w szczególe dzieła).

Stereotypową cechą słonia jest niezgrabność (*tańczyć jak słoń; słoń komuś nadepnął na ucho; poruszać się jak słoń w składzie porcelany*). Utrwaloną cechą małpy jest naśladownictwo (*robić małpie miny*), bezmyślność (*robić z siebie małpę*), złośliwość (*małpia złośliwość*), zręczność (*zręczny jak małpa; robić co małpim ruchem*), brzydota (*małpia twarz*) oraz głupota (*dostać małpiego rozumu*). Krokodyl jest niebezpieczny i podstępny (*wylewać krokodyle łzy*), żółw jest stereotypem powolności (*powolny jak żółw*), struś – niezdecydowany (*strusia polityka*) oraz ma duży, zdrowy żołądek (*strusi żołądek*).

Możemy dostrzec, że wyżej przedstawione przykłady świadczą o tym, że o wiele mniej jest frazeologizmów, które w swoim składzie mają nazwę zwierząt nie mieszkających na terenach Polski i ujawniają one raczej wartościowanie negatywne. Jedynie lwu przypisuje się pozycję dominującą, tradycyjnie jest on wzorcem odwagi, a połączenia wyrazowe ze składnikiem «lew» mają pozytywne konotacje.

Obraz ptaków domowych, takich jak gęś, kaczka, kura ma w przeważającej większości wartościowanie negatywne. Ptaki te są kojarzone z głupotą i naiwnością. Gęś jest symbolem protekcyjności (*rządzić się jak szara gęś*), głupoty (*głupia jak gęś; rozmawiać z kimś jak gęś z prosięciem; coś spłynęło po kimś jak woda po gęsi*). Podobnie jak gęś, kaczka spędza dużo czasu w wodzie (*coś spłynęło po kimś jak woda po kacze*). Najczęściej spotykany wśród omawianej grupy frazeologizmów jest obraz kury, która również ma wartościowanie negatywne: jest zmoknięta (*wyglądać jak zmokła kura*), nie najlepiej wygląda (*wyglądać jak zdechła kura*), naiwna i

głupia (*znać się na czymś jak kura na pieprzu*), niezdecydowana (*nosić się z czymś jak kura z jajkiem*), ma ostre pazury, którymi grzebie w ziemi, ciągle poszukując pożywienia (*писаć, bazgrać jak kura pazurem; trafiło się jak ślepej kurze ziarno*), trzyma się domu, nie ma lotnego umysłu (*kura domowa*), chodzi szybko spać i wcześniej wstaje (*chodzić, kłaść się spać z kurami; wstawać razem z kurami*). W językowym obrazie jedyną pozytywną cechą kury jest znoszenie jaj, może właśnie dlatego frazeologizm *kura znosząca złote jaja* – to źródło zysków. Z powyższego wynika, że ptactwo domowe, chociaż bardzo użyteczne, posiada negatywne konotacje.

Cechy stereotypowe posiada nie tylko ptactwo domowe (kaczka, gęś, kura), ale również ptaki dzikie: sroka, sokół, kruk, orzeł, wróbel, kukułka, sowa, sójka, kania i wiele innych. Ważne miejsce zajmuje orzeł. We frazeologizmach z nazwą tego ptaka uwidatnia się przede wszystkim wygląd: *orli nos* (nos wydajny, z lekka zakrzywiony) oraz bystrość: *orli wzrok* (bystry, doskonały wzrok) oraz odwaga (*ktos jest orłem*). Zbliżonymi do orła cechami dysponuje sokół: *wzrok sokoli* (bystry, daleko sięgający wzrok), *lot sokoli*, czyli szybki lot. Sroce przypisuje się bezmyślność, dekoncentrację: *gapić się, wpatrywać się jak sroka w kość (gnat)*, kukułce – nieodpowiedzialność: *podrzucić komuś kukułcze jajo*, sójce – powolność: *wybierać się jak sójka za morze*, kani – niecierpliwość, duże pragnienie czegoś: *łaknąć czegoś jak kania dżdżu* – bardzo czegoś łaknąć. Kruk (*czarny jak kruk*) jest zwiastunem nieszczęścia (podobnie jak i wrona). Wróbel utrwalił się w języku jako symbol doświadczenia życiowego: *stary wróbel*, sowa – mądrości (*mądry jak sowa*) oraz zdolności widzenia w ciemnościach: *sowi wzrok*.

Otóż «z nazwami ptaków wiąże się bogata symbolika, ale również wiele negatywnych stereotypów. To stereotypowe postrzeganie ptaków niejednokrotnie odbiega od prawdy: gęś będąca synonimem głupoty jest w rzeczywistości jednym z inteligentniejszych ptaków, w przeciwieństwie do sowy, uznawanej tradycyjnie za symbol mądrości. Podobnie odbierane są: szpak, sroka, kruk, które choć charakteryzują się dużymi zdolnościami przystosowawczymi i inteligencją, nie są zbyt cenione przez człowieka» [4, s. 3].

Frazeologia animalistyczna nie ominęła świata ryb, chociaż te odwołania są dość ubogie. Najczęściej wspominane są takie gatunki ryb, jak: okoń (*stawać okoniem* – buntować się, sprzeciwiać się; nie zgadzać się na coś), piskorz (*wić się, wysłiznąć się jak piskorz* – sprytnie, chytrze wykręcać się od czegoś), kielb (*mieć kielbie we łbie* – być niepoważnym, niezrównoważonym). Wydzielić trzeba też hiperonim ryba, który pojawia się m. in. we frazeologizmach: *zdrowy jak ryba; niemy jak ryba; czuje się jak ryba w wodzie; gruba ryba* (ważna, wpływowa osoba), *łowić ryby w mętnej wodzie* (ciągnąć zyski z nieuczciwych źródeł).

Rodziny owadów reprezentują m. in. takie okazy, jak: mucha, bąk, osa, pszczoła, mrówka. Przyjrzyjmy się chociażby niektórym z nich. Musze przypisuje się takie cechy, jak: dokuczliwość, natrętność (*natrętny jak mucha*). Jest owadem niedużym (*robić z muchy słonia* – wyolbrzymiać; *to dla mnie mucha* – to nic nie znaczy, bagatela), wszędzie może wleźć i dokuczać, co denerwuje (*mieć muchy w nosie; mucha sia-*

dla komuś na nos). Muchę łatwo zwabić (*lecieć jak mucha na miód*). Frazeologizmy *kręcić się, związać się jak mucha w ukropie*, co znaczy robić coś bardzo szybko, gorączkowo i *ruszać się jak mucha w miodzie, smole* – robić coś bardzo wolno, leniwie możemy odbierać na zasadzie kontrastu. Ponadto o człowieku pijanym, wstawionym mówi się, że *jest pod muchą*. Bąk w językowym obrazie świata występuje jako leniwy, dowodem czego jest połączenie wyrazowe *zbijać bąki* tzn. próżnować, wałęsać się. Dodać należy, że eksponowane są i inne cechy: pijaństwo (*pić jak bąk*) i poniekąd głupota (*palnąć, strzelić bąka*). Osa w wizerunku językowym – *jadowita (jadowity jak osa)*, zła (*zły jak osa; osie gniazdo; poruszyć osie gniazdo*), kąsa się (*kąsać się jak osa*). Pszczoła (*pracowity jak pszczoła*) i mrówka (*pracowity jak mrówka*) tradycyjnie kojarzą się z pracowitością, zatem mają wartościowanie pozytywne.

Wnioski i propozycje. Podsumowując, należy stwierdzić, że «w językowym obrazie świata kategoria zwierząt nie tylko ma inny zakres niż w obrazie naukowym, ale jest wyraźnie skontrastowana z kategorią ludzi. Poszczególnym gatunkom zwierząt przypisywane są określone, różne cechy, wszystkie zwierzęta łączy jednak przynależność do natury, nie zaś kultury, i w opozycji do ludzi: pierwotność, dzikość, niezdolność do myślenia, brak świadomości, kierowanie się instynktem, a nie sumieniem, wola i rozumem, przeżywanie tylko uczuć niższych i odczuwanie jedynie potrzeb biologicznych (...)» [7, s. 139]. Językowy obraz świata nie tylko interpretuje rzeczywistość, ale i poddaje wartościowaniu. Jeśli wziąć pod uwagę to, że analizowane nazwy «odnoszące się do świata zwierząt niemal re-

gularnie wnoszą wartościowanie negatywne, to motywacja tego wartościowania jest znacznie głębsza aniżeli wyłącznie poprzez odniesienia do realiów. Wynika ona również (...) ze sposobu postrzegania świata przez ludzi, z subiektywnie wyznaczonego człowiekowi miejsca w tym świecie» [12, s. 338]. Otóż konotacje nazw zwierząt mają charakter antropocentryczny: «najpierw nastąpiła projekcja cech ludzkich na poszczególne obrazy zwierząt, następnie zaś tak ukształtowane obrazy zwierząt można było wykorzystywać do ukazywania spraw ludzi, jednocześnie budując przeświadczenie, że to nie my jesteśmy zli (okrutni, podstępni, bezwzględni, złośliwi, głupi itd.), lecz one» [7, s. 143].

Wart odnotowania jest fakt, że badane frazeologizmy animalistyczne mają charakter antropocentryczny, są wykładnikami wartościowania oraz ujawniają, w zdecydowanej większości, konotacje negatywne i, co ważne, zajmują znaczące miejsce nie tylko z punktu widzenia języka, ale i kultury, ponieważ «nie ma w języku interpretacji świata, która pozostawałaby bez żadnego związku z opisywanym światem, ale nie ma też interpretacji bez kulturowych filtrów, które ten obraz porządkują» [12, s. 361].

Zebrane i poddane analizie frazeologizmy, które należą do zasobu współczesnego języka polskiego i wpisują się w kontekst relacji językowo-kulturowych, ukazują, jak wiele jest jeszcze do zbadania w zakresie frazeologii animalistycznej. W perspektywie dalszych badań słusznym byłoby poddać analizie konfrontatywnej (na materiale języka polskiego i ukraińskiego) paremie zawierające komponent animalistyczny.

Literatura:

1. Bartmiński J., Panasiuk J. Stereotypy językowe. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski pod red. Jerzego Bartmińskiego. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1993. T. 2. S. 363–387.
2. Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 1096 s.
3. Drabik L., Sobol E., Stankiewicz A. Słownik idiomów polskich. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. 428 s.
4. Koncewicz-Dziduch E. Ptaki w polskiej i chorwackiej frazeologii. URL: www.animalisticki-frazemi.eu
5. Kopaliński W. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985. wyd. XVII rozszerzone. S. 34.
6. Nowy słownik języka polskiego PWN. Red. E. Sobol. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 1311 s.
7. Pajdzińska A. Śmiercią jakby pływają nie umierają, ale zdychają zwierzęta (obraz zwierząt w polszczyźnie na tle ustaleń nauk przyrodniczych). Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury. Lublin, 2017. Vol. 29. S. 135–148. URL: <https://journals.umcs.pl/et/article/view/4972/pdf>
8. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1967. T. 1. 790 s.
9. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1968. T. 2. 905 s.
10. Słownik gramatyki języka polskiego pod red. W. Gruszczyńskiego i J. Bralczyka. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, 2002. wyd. 2. popr. S. 94.
11. Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów pod red. prof. J. Bralczyka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 1023 s.
12. Tokarski R. Słownictwo jako interpretacja świata. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski pod red. Jerzego Bartmińskiego. Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1993. T. 2. S. 335–362.
13. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami. Opracowanie A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. 839 s.

References:

1. Bartmiński J., Panasiuk J. (1993). Stereotypy językowe. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski pod red. Jerzego Bartmińskiego [Linguistic stereotypes. Encyclopedia of Polish culture of the 20th century. Contemporary Polish language. Ed. Jerzy Bartmiński]. Wrocław: Wiedza o Kulturze, T. 2, pp. 363–387. (in Polish)
2. Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny języka polskiego [Phraseological dictionary of the Polish language]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 1096 p. (in Polish)
3. Drabik L., Sobol E., Stankiewicz A. (2006). Słownik idiomów polskich [Dictionary of Polish idioms]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 428 p. (in Polish)
4. Koncewicz-Dziduch E. Ptaki w polskiej i chorwackiej frazeologii [Birds in Polish and Croatian phraseology]. URL: www.animalisticki-frazemi.eu (in Polish)
5. Kopaliński W. (1985). Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych [Dictionary of foreign words and foreign-language phrases]. Warszawa: Wiedza Powszechna, ed. XVII extended, pp. 34. (in Polish)

6. Nowy słownik języka polskiego PWN (2002). Red. E. Sobol [The new Polish language dictionary PWN. Ed. E. Sobol]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1311 p. (in Polish)
7. Pajdzińska A. (2017). Śmiercią jakby płytszą nie umierają, ale zdychają zwierzęta (obraz zwierząt w polszczyźnie na tle nauk przyrodniczych) [«Animals, they don't sort of more shallowly pass away, they just die». Animals in Polish linguistic worldview and contemporary sciences]. *Ethnolinguistics. Problems of language and culture*. Lublin, vol. 29, pp. 135–148. URL: <https://journals.umcs.pl/et/article/view/4972/pdf> (in Polish)
8. Skorupka S. (1967). Słownik frazeologiczny języka polskiego [Phraseological dictionary of the Polish language]. Warszawa: Wiedza Powszechna, T. 1, 790 p. (in Polish)
9. Skorupka S. (1968). Słownik frazeologiczny języka polskiego [Phraseological dictionary of the Polish language]. Warszawa: Wiedza Powszechna, T. 2, 905 p. (in Polish)
10. Słownik gramatyki języka polskiego (2002). Pod red. W. Gruszczyńskiego i J. Bralczyka [Dictionary of Polish grammar. Ed. W. Gruszczyński and J. Bralczyk]. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, ed. 2. corrected, p. 94. (in Polish)
11. Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów (2008). Pod red. prof. J. Bralczyka [Dictionary of 100 thousand needed words. Ed. prof. J. Bralczyk]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1023 p. (in Polish)
12. Tokarski R. (1993). Słownictwo jako interpretacja świata. *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski* pod red. Jerzego Bartmińskiego [Vocabulary as an interpretation of the world. Encyclopedia of Polish culture of the 20th century. Contemporary Polish language. Ed. Jerzy Bartmiński]. Wrocław: Wiedza o Kulturze, T. 2, pp. 335–362. (in Polish)
13. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami (2010). Opracowanie A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz [The great phraseological dictionary PWN with proverbs. Compiled by A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 839 p. (in Polish)